

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ'NDE KENTLEŞME

Yavuz İrs

Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
yavuzirs@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından 1922 yılında kurulan ve 1991 yılında dağılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) kentleşmeyi ele almak amacıyla yapılmıştır. 1917 Ekim Devrimi ile kurulan sosyalist rejim kapitalist rejimlerden tamamen farklı olup, üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılıp serbest piyasa ekonomisinden planlı ekonomiye geçişle hedeflediği yeni toplum ve yeni insanı oluştururken kullandığı araçlardan biri de kimileri yeniden, kimileri de ilk kez kurulan kentler olmuştur.

Anahtar sözcükler: SSCB, kentleşme, sanayileşme, mikrorayon, planlama

URBANIZATION IN SOVIET UNION

ABSTRACT

This study addresses urbanization in the USSR, which was established in 1922 following the October Revolution of 1917 and disintegrated in 1991. The socialist regime established with the October Revolution of 1917 is completely different from the capitalist regimes, and one of the means used to create the new society and the new human being by means of the abolition of private ownership in the means of production and the transition from market economy to a planned economy was setting up new cities or remaking old cities.

Keywords: USSR, urbanization, industrialization, micro-rayon, planning

1.1917-1941 DÖNEMİ SSCB KENTLEŞMESİ

1.1. SSCB'de Mülkiyet Rejimi

26 Ekim (8 Kasım) 1917 gecesi Rusya İşçi Köylü ve Asker Temsilcileri Sovyetleri İkinci Kongresi, barış ve toprak üzerine iki önemli karar almıştır (SBKP(B)-Merkez Komitesi, 1997:231). Barış Kararnamesi ile savaşımlar ateşkes çağrısı yapılmıştır. Toprak Kararnamesi ile toprakta özel mülkiyetin kaldırıldığı ve yerine kamu veya devlet mülkiyetinin konulduğu ve Çar ile ailesinin, manastırların ve toprak ağalarının mülkiyetinde bulunan toprakların emekçilere devredildiği ilan edilmiştir (SBKP(B)-Merkez Komitesi, 1997:232). Toprak Kararnamesi ile emekçilere devredilen toprak 150 milyon desyatinden¹ fazladır. Bu devir ile birlikte işlenen toprağın oranı %70'ten %95'e çıkmıştır (Turan, 2011:312-313).

1918-1921 yılları arasında Savaş Komünizmi Dönemi, 1921-1928 yılları arasında Yeni Ekonomi Politikası (Novaya Ekonomiçeskaya Politika-NEP) Dönemi yaşanmış ve ardından 1928'de hazırlanarak 1929'da yürürlüğe giren 1929-1933 yıllarını kapsayacak 1. Beş Yıllık Plan ile planlı ekonomi dönemine geçilmiştir. 1936'da kabul edilen SSCB Anayasası'na göre, SSCB'de devlet mülkiyeti, kolektif mülkiyet, özel mülkiyet, kişisel mülkiyet olmak üzere 4 tip mülkiyet biçimi bulunmaktadır. Devlet

mülkiyeti; topraklar, sular, madenler, sovhoslar, makine ve traktör istasyonları, fabrikalar, deniz-hava-kara-demiryolu ulaşımı, iletişim araçları, bankalar, sanayi merkezlerindeki evlerden oluşmaktadır. Kolektif mülkiyet, kolhozlar ve kooperatiflerden oluşmaktadır. Kolhoz topraklarının mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte kullanım hakkı bedelsiz ve süresiz olarak köylülerdedir. Özel mülkiyet, her kolhoz ailesinin evinden ve evinin çevresinde bulunan kümes hayvanları ile küçük tarım aletlerinden oluşmaktadır. Kişisel mülkiyet; kişilerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan ve gelir elde etmede kullanılmayan tüketim ve konfor eşyalarından, emekçilerin ürünü olan gelir ve tasarruflarından oluşmaktadır (Turan, 2011:317-322).

1.2. Kırsal Alanın Kolektivizasyonu ve İşgücü

Toprakta özel mülkiyetin kaldırılması, doğal olarak toprağın özgürce alınıp satılmasını da ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla SSCB'de toprak pazarı da bulunmamaktadır (Reines ve Wilson, 2002: 175). 1929'da Birinci Beş Yıllık Plan'ın kabul edilmesi ile birlikte hem kentsel alan hem de kırsal alan yapılan planların gereklerine uygun olarak düzenlenmiştir.

1937 yılına dek SSCB'de bulunan 25 milyon küçük tarım işletmesi 240.000 kolhoz ve 4000 sovhosda birleştirilmiştir (Mandel, 2008:513). Kırsal alanın kolektivizasyonu ile oluşturulan ve açığa çıkan emek gücü kentlere aktarılmıştır. 1926-1939 yılları arasında kentsel nüfus %17,9'dan %32,8'e yükselmiştir (Baytekin, 2014). Kırsal alandan kentsel alana aktarılan emek gücünün başta

1 Bir desyatin, 10.800 metrekaredir. 150 milyon desyatin yaklaşık olarak 1,5 milyon kilometrekareye denk gelmektedir ve bu büyüklük Türkiye'nin yüzölçümünün iki katı kadardır.

konut olmak üzere yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayabilmek yapılan planların temel amacı olmuştur.

Tablo 1. SSCB’de Kırsal Alanın Kolektivizasyonun Yıllara Göre Gelişimi

Yıl	Oran
1929	%3,9
1931	%52,7
1934	%61,5
1937	%93,0

Kaynak: (Mandel, 2008:513)

1.3. Sosyalist Kentin Düşünsel Birikimi

Sovyet kent planlamasının temelleri 1917-1920 döneminde alınan toprakta ve üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasına ilişkin kararlara dayanmaktadır (Reines ve Wilson, 2002). Bu dönemde alınan kararları uygulayabilmek için 1920’de Rusya’nın Elektrifikasyonu İçin Devlet Komisyonu (GOELRO) ile 1921’de Devlet Planlama Komisyonu (GOSPLAN) kurulmuştur. GOSPLAN, temel olarak beşer yıllık planları yapmakla yükümlü olan kurumdur.

SSCB’de kentsel planlama, yaşamın tüm alanlarını kapsayacak biçimde düzenlenirken ekonomik planlama ile paralel olarak düzenlenmiştir. Kentsel planlamanın temel hedefleri, üretim odaklı kentleşme; kadını iş yaşamına katabilmek amacıyla ev işlerini ve kadın ile özdeşleştirilen geleneksel rolleri (çocuk bakımı, hasta bakımı vb.) toplumsallaştırma; kır-kent çelişmesini ve büyük kent-küçük kent çelişmesini ortadan kaldırma; ekolojik dengeyi koruma; sosyalizmin hedeflediği yeni insanı oluşturma sayılabilir.

Sovyet kent planlamasının ardında önemli bir düşünsel birikim bulunmaktadır. Utopia eseri ile ütopya türünün en önemli temsilcisi (kimilerine göre bu türün kurucusudur) sayılabilecek olan Thomas More da dâhil olmak üzere pek çok düşünürün kent tasarımı bulunmaktadır. More, eserinde Ütopya adasını “sanki pergelle çizilmiş gibi” yuvarlak, kurum, yasalar, dil ve görenek açısından birbirinin aynı 54 kentten oluşan bir yer olarak anlatmaktadır (More, 2016). Robert Owen (1771-1858), Claude Henri St. Simon (1760-1825), Charles Fourier (1772-1837), Jean Baptiste Andre Godin(1817-1889), Etienne Cabet(1788-1856) gibi bazı 18. ve 19. yüzyıl düşünürleri de kent ve konut tasarımlarında bulunmuşlardır.

Owen’in tasarımı 800-1200 kişilik bir komplekstir. Komplekste, genel mutfak ve yemekhane, çocuk yuvası, konferans salonu, ibadethane, okul, kitaplık, spor salonları, eğlence mekanları bulunmaktadır. Kadınlar ev işlerinde, çocuk bakımında, hafif işlerde çalışırken erkekler de imalat ve çiftçilik işlerinde çalışmaktadırlar. İmalathane ve çiftlikler, konutları çevreleyen bir yeşil bandın çevresinde kalırlar (Çelik, 1970).

Fourrier’in Phalanstery tasarımı 1620 kişilik bir komplekstir. Herkes ya emeğini, ya yeteneğini ya da kapitalini ortaya koyarak bir bütün oluşturur. Tasarımın merkezi ticari ya da idari merkez olmayıp kamusal aktivitelere ayrılmıştır. Konutlar esasında hücrelere bölünmüş büyük bir komün evdir. Bir yanda işlikler, diğer yanda eğlence merkezleri bulunur ve tüm yapı koridorlar ile birbirlerine bağlıdır (Çelik, 1970).

Bu düşünürleri, Marx ve Engels Komünist Manifesto’da “ütopik sosyalistler” olarak niteleyerek ve “*Bunlar hala toplumsal ütopyalarının deneysel gerçekleşmesi, yalıtılmış Phalansters kurma, Home Koloniler yaratma, bir Küçük İkarya kurma düşü görüyorlar ve bütün bu boş düşlerini gerçekleştirmek için burjuvazinin duygularına ve keselerine seslenmek zorunda kalıyorlar*” biçiminde eleştirmişlerdir (Marx ve Engels, 2014: 154-155).

1.4. İlk İki Planlama Döneminde Kentler

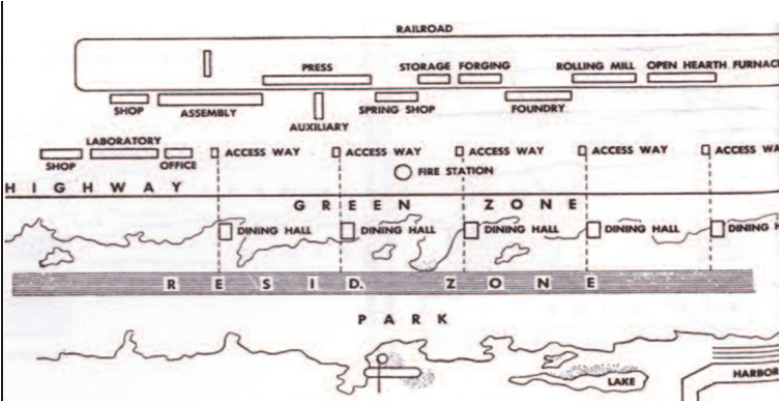
1919 yılında Sovyetler Birliği’nde henüz iç savaş ve işgaller sürerken açılan bir konut tasarımı yarışmasında tasarımcılardan projelerinde yer vermeleri istenilen alanlar ile ütopik sosyalistlerin tasarımları arasında bir takım benzerlikler bulunmaktadır. Tasarımcılardan istenilen alanlar; ortak mutfak ve yemekhane, çamaşırhane, banyo, çocuk yuvası, toplantı salonu, kütüphane, idari birim ve bu birimlerin kişisel birimlere koridor tipi bağlar ile bağlanmasıdır (Çelik, 1970).

1926’da Guinzburg, Bartch, Pasternak, Vladimirov gibi devrin önde gelen mimarlarının yer aldığı Sovyetler Birliği Yapı Komitesi (Stroikom) kurulmuştur (Çelik, 1978). Komite’nin önde gelen isimlerinden Guinzburg’a göre; konutlarda ekonomik sorunlar, kültürel devrimden ayrı düşünülmemelidir; konutlardaki yaşamsal alanlar dışında kalan alanlardan tasarruf edilmelidir; konut içi yükseklikler azaltılmalıdır; 27^m metrakarelik yaşam alanı 54 metrakare kadar işlevli tasarlanmalıdır; yapı bileşenlerinin endüstrileşebilmesi için tasarımlar da standardize edilmelidir (Çelik, 1970: 26). Guinzburg’un ileri sürdüğü görüşler Stroikom tarafından tasarlanan 5 tip konuttan en başarılısı kabul edilip en çok uygulanan F tipi konutlarda karşılığını bulmuştur. 3 kişilik aileler için tasarlanan F tipi konutların 27-30 metrakare büyüklüğündedir. Tuvalet, banyo, mutfak gibi alanların küçültülmüş ve tavan yüksekliği azaltılmıştır (Çelik, 1970).

Dönemin bir başka önemli ismi, şehir plancısı Nikolay Alexandrovich Miliutin (1889-1942)’dir. Miliutin’in lineer (doğrusal) kent tasarımı, Sovyetlerde gelişen kent tasarımları arasında başarılı kabul edilmiş ve hayata geçirilmiş projelerden biridir. Lineer Kent, birbirine paralel altı temel hattan oluşmaktadır. Bu paralel hatlar; ulaşım hattı; içerisinde depo alanları ve üretim ile ilgili ar-ge ve eğitim alanlarını barındıran üretim hattı; üretim hattı ile konut hattını ayıran bir yeşil tampon hat; içeri-

2 SSCB’nin ilk dönemlerinde tasarlanan konutlarda kabul edilen ideal büyüklük 27 metrekaredir

sinde kolektif-sosyal yapıları ve çocuk alanlarını barındıran konut hattı; park hattı; tarımsal üretimin gerçekleştirildiği bahçe hattıdır (Sevim, 2014).

Şekil-1. Miliutin'in Lineer Sanayi Kenti (Kaynak: Sevim, 2014)

SSCB'de kişi başına düşen yaşanabilir alan 1923'ten 1940'a kadar %40 azalarak 6,45 metrekareden 4,09 metrekareye düşmüştür³⁾ (DiMaio, 1974). 1920-1939 arasında kentsel nüfusun yıllık artış oranı %5,6'dır ve 1920'de %15,5 olan kentsel nüfus 1939'da %32,8 olmuştur (Blumenfeld, 1978). Ekim 1928-Ocak 1933 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Plan sürecinde SSCB'de kentleşme hızla sürerken büyük ölçekli sanayide çalışan işçi sayısı da yaklaşık olarak %85 oranında artmıştır. Aynı dönemde Batılı kapitalist ülkeler ise 1929 Büyük Buhranı'nın yıkımını yaşamışlardır.

Birinci Beş Yıllık Plan'da bütçenin %17,4'ü ve İkinci Beş Yıllık Plan'da %11'i kentleşmeye ayrılmıştır (Baytekin, 2014). Planlı ekonomiye geçişin başında nüfusu 100.000 ve üzerinde olan kent sayısı 31 iken İkinci Beş Yıllık Plan'ın sonunda bu sayı 82'ye yükselmiştir⁴⁾ (Baytekin, 2014).

Tablo 2. 1929-1941 Yılları Arasında Devlet, Kooperatifler, Kolhozlar ve Bireysel Girişimler Tarafından Yapılan Konut İnşaatı (Milyon Metrekare)

Yıl	Toplam	Devlet ve Kooperatifler	Bireysel*	Kolhozlar
1929-1932	56,9	32,6	7,6	16,7
1933-1937	67,3	37,2	7,1	23,0
1938-1941**	81,6	34,4	10,8	36,4

Kaynak: (DiMaio, 1974) *Bireysel olarak sınıflandırılan inşaatlar devlet kredileri yapılmıştır. ** Söz konusu yıllar arasındaki veriler Temmuz 1941'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bunun nedeni 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Barbarossa Harekati ile Sovyet Birliği'ni işgal etmesi ve Sovyetler Birliği'nin fiilen savaşa girmesidir.

1.5. Moskova Planı

Moskova, Ekim Devrimi sonrasında kurulan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur. Tarihsel öneme sahip olan başkente yeni sosyalist

3 1918-1937 yılları arasında toplam 327,2 milyon metrekare konut inşa edilmiştir.

4 1939'da Moskova'nın nüfusu 4 milyon, Leningrad'ın nüfusu 3 milyondur.

cumhuriyetin izlerini bırakmak, ülkenin tamamına ve dünyaya örnek bir şehir oluşturmak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Moskova'ya özel bir plan yapılarak Moskova'nın sosyalist yeniden inşası amaçlanmıştır.

1933 yılında bir Moskova Planı yapmak için 10 adet plan ve proje çalıştay gerçekleştirilmiştir (Parkins, 1949). Bu etkinliklere, yabancı bilim insanları da dahil olmak üzere, seçkin şehir plancıları, mimarlar, mühendisler, iktisatçılar, doktorlar katılarak planın hazırlanması için çalışmalarda bulunmuşlardır.

Yapılan hazırlık çalışmaları sonucunda 10 Temmuz 1935'te Halk Komiserleri Konseyi tarafından Moskova'nın Yeniden İnşası İçin Genel Plan kabul edilmiştir (Parkins, 1949). Plan temelde on yıllıktır ve iki adet beş yıllık parçadan oluşur. İkinci beş yıllık plan, birincinin sürdürülmesini amaçlar. Plan'a göre Moskova, biri merkez diğerleri çevre olmak üzere 8 bölgeye ayrılmıştır. Bir bütünün parçaları olarak tasarlanan her parça aynı zamanda kendi içerisinde parçalara ayrılmaktadır. Her bir parçanın kendine ait bir merkezi ve diğer alt kademeleri bulunur. Profesör Çernişev'e göre "Moskova'nın sosyalist yeniden inşası ile amaçlanan şey şehir merkezi ile yeni bölgeler arasında doğal bir uyumun oluşması"dır (Parkins, 1949).

Planın temel amaçlarının nüfus artışını sınırlandırmak, yeni yerleşim alanları oluşturmak, ulaşım sistemini etkili ve verimli kılmak, konut sorununu çözmek, şehri çevreleyen bir yeşil kuşak oluşturmak olduğu söylenebilir. Nüfusun 5 milyonun altında kalması; şehrin kullanım alanının 28.000 hektardan 60.000 hektara çıkması; şehrin superblocklardan oluşan mikrorayonlar biçiminde inşa edilmesi; toplam yaşam alanının 15 milyon metrekareye yükseltilmesi; tüm şehri saran 10 kilometre genişliğinde bir yeşil kuşak oluşturulması belirlenen hedeflerdir (Parkins, 1949).

Tablo 3. 1926-1939 Yılları Arasında SSCB'nin En Kalabalık 10 Şehri

Şehir	1926	1939
Moskova	2.029.000	4.137.000
Leningrad	1.690.000	3.191.000
Kiev	514.000	846.000
Harkiv	417.000	833.000
Bakü	453.000	809.000
Gorki	222.000	646.000
Odesa	421.000	604.000
Taşkent	324.000	585.000
Tiflis	294.000	519.000
Rostov	308.000	510.000

Kaynak: (Parkins, 1949)

Moskova'ya özel bir plan yapılmasının önemli nedenlerinde birisi de en kalabalık nüfusa sahip şehir oluşudur.

1930'lu yılların sonunda Moskova'da yaklaşık 4 milyon insan yaşamaktadır. Bu sayının ne anlama geldiği Tablo 1'in incelenmesi ile daha anlaşılır olacaktır.

2.SSCB İLERLEYİŞİNDE BİR KESİNTİ: II. DÜNYA SAVAŞI

2.1.Savaşın Yarattığı Yıkım

Almanya'nın teslim olmasıyla sona eren II. Dünya Savaşı, her yönüyle yeryüzünde trajik bir yıkım yaratmıştır. Yaklaşık 50 milyon insanın öldüğü bu olayda ölümlerin yarısı sivildir. Savaşın ana yükünü taşıyan iki ülkede-SSCB'de 20 milyon, Almanya'da 15 milyon olmak üzere- ölü sayısı ise toplam 35 milyondur (Akşin, 2010).

SSCB'de savaş boyunca 25.000.000 insanın yaşamını etkilemek üzere 6.000.000 bina zarar görmüştür (Zile, 1963).

2.2.Savaşın İşgücüne, Sanayiye ve Kentleşmeye Etkisi

Savaş tehlikesi arttıkça Kızıl Ordu da genişletilmiştir. 1939'da 1.960.000 kişi olan Ordu, 1940'ta 3.240.000 kişiye yükselmiştir (Raymond, 1968). Asker sayısındaki yaklaşık %65'lik artışın en büyük etkisi işgücüne olmuştur. Söz konusu kişiler hem üretimden çekilmişler hem de orduya katılmalarından dolayı tüketici konumuna geçmişlerdir.

Yaşanan işgalin boyutlarını göstermesi açısından şu istatistikler önemlidir: Nazilerin işgali sırasında SSCB sanayisinin 1/3'ünü, tarımsal alanlar ile demiryollarının 2/5'ini ve 65 milyon kişiyi kontrol altına almışlardır (Raymond, 1968).

Hem ordu kapasitesinin artırılması hem de işgal altına alınan bölgelerde üretimin kesilmesi ile ülkenin geri kalanına ağır bir yük binmiştir. Bu nedenle pek çok fabrikada 8 saat olan standart çalışma saatleri 11 saate çıkartılmıştır (Raymond, 1968). İşgale karşı mücadelenin diğer bir boyutu ise fabrikaların taşınması olmuştur. SSCB'nin Avrupa'daki topraklarında bulunan fabrikalar demiryolları ile Urallar gibi ülkenin doğusundaki ve güvenli yerlere taşınmıştır. Savaş boyunca taşınan fabrika sayısı 1360'tır (Raymond, 1968).

Savaş sonrasında yapılan 4. Beş Yıllık Plan (1946-1950) ve 5. Beş Yıllık Plan(1951-1955) ile savaşın getirdiği yıkım telafi edilmeye çalışılmıştır. 4. Beş Yıllık Plan'da 72,4 milyon metrekare yapı inşa edileceği hedeflenmiştir. Plan sonunda hedefin %89,9'u başarılararak 72,4 milyon metrekare yapı inşa edilmiştir (Parkins, 1949). 1952 yılında yapılan SBKP(B) XIX. Kongre Raporu'nda 5. Beş Yıllık Plan ile konut yapımına ayrılması hedeflenen kaynağın miktarının 4. Beş Yıllık Plan'dan iki kat fazla olduğu ve savaş sonrası yıllarda kentlerde 155 milyon metrekare konut, kırsalda 3,8 milyon metrekare konut yapıldığı belirtilmektedir (SBKP (B) Merkez Komite, 1989).

Tablo 4. 1941-1987 Yılları Arasında Devlet, Kooperatifler, Kolhozlar ve Bireysel Girişimler Tarafından Yapılan Konut İnşaatı (Milyon Metrekare)

Yıl	Toplam	Devlet ve Kooperatifler	Bireysel	Kolhozlar
1941-1946	102,5	41,3	13,6	47,6
1946-1950	200,9	72,4	44,7	83,8
1951-1955	240,5	113,0	65,1	62,4
1956-1960	474,1	224,0	113,8	136,3
1961-1965	490,6	300,4	94,0	96,2
1966-1970	518,5	325,5	72,8	93,2
1971-1975	544,8	407,3	120,8	16,7
1976-1980	527,3	413,8	91,4	22,1
1981-1985	552,2	436,5	80,3	35,4
1986-1987	251,3	198,7	36,7	15,9

Kaynak: (DiMaio, 1974, Goskomstat SSSR, 1988) (Not: 1941-46 arası SSCB'nin savaşa girdiği Temmuz 1941 ile savaş sonrası ilk planın yapıldığı 1946 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır.)

3. SSCB'NİN KENT YAPISI VE TOPLUMA ETKİSİ

3.1. Planlı Kentleşmenin Somutlaşması: Komşuluk Yerleşkeleri⁽⁵⁾

Sovyetler Birliği'nde kentler, nüfusa ve buna bağlı kamusal hizmetlere göre 4 basamaktan oluşmaktadır.⁽⁶⁾ Bu 4 basamak nüfusun ve hizmetlerin kademelenmesinden oluşur. En alt basamaktan en üst basamağa sıralama; "mikrorayon", "zhiloy rayon", "gorodskoy rayon", "gorodskaya zona" biçimindedir. Kentlerin bu şekilde inşa edilmesinin II. Dünya Savaşı öncesinde örnekleri⁽⁷⁾ bulunsa da yaygınlaşması 1950'li yılların sonuna ve 1960'lı yılların başına uzanmaktadır (Reines ve Wilson, 2002).

İlk basamak olan mikrorayon, 10.000-12.000 kişilik yerleşim alanından oluşur (Reines ve Wilson, 2002: 182). Bu birim superbloc adı verilen 1.000-1.200 kişinin yaşaması için tasarlanan yapıların birleşimiyle oluşmuştur. Superblock, apartman dairelerinin yanı sıra, fidanlıklar, çocuk yuvaları, okul, yeraltı garajları, otoparklar, yol kenarı parkları, blok içi yollar, avlular içermektedir.

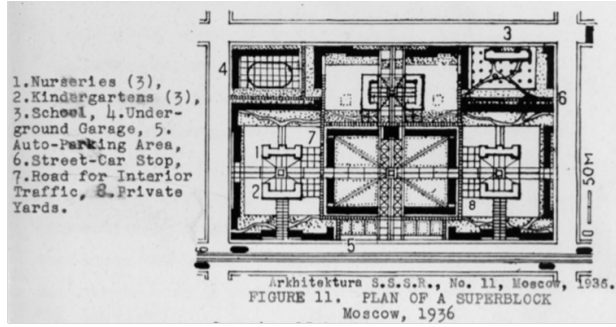
Belirli sayıda superbloc'tan oluşan mikrorayonlar kent sakinlerinin günlük yaşamda gereksindikleri tüm hizmetleri içlerinde barındırmaktadır. Temel ihtiyaçlar için dükkanlar (marketler, tamirciler vb.), çamaşırhaneler,

5 Koşuluk yerleşkeleri, literatürde komşuluk birimleri olarak da yer almaktadır

6 Esasında "mikrorayon" basamağı "superblock" adı verilen 1.000-1.200 nüfustan oluşan birimlerin birleşmesiyle oluşur. Dolayısıyla "superblock" da bir basamak sayılabilir; ancak çalışmada yararlanılan kaynaklarda 4 basamak biçiminde belirtildiğinden bu sınıflandırmanın kullanımı sürdürülecektir.

7 Bu uygulamaya ilk kez başkent Moskova'nın planlamasının yapıldığı 1935 tarihli Moskova Planı ile gerçekleştirilmiştir.

yemekhaneler, ana okulları ve okullar bu basamakta yer alırlar.

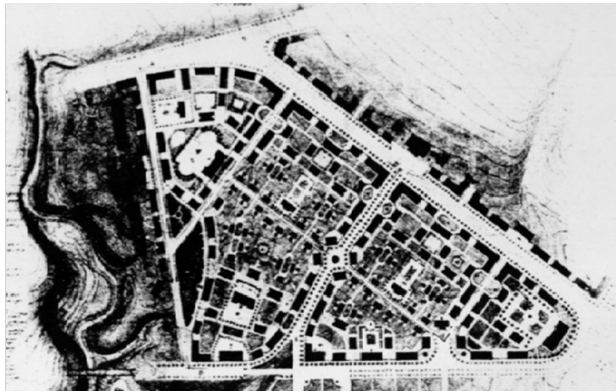

Şekil-2. Moskova Planı'nda Yer Alan Superblock Planı (Parkins, 1949)

İkinci basamakta zhiloy rayon yer alır. 30.000-50.000 nüfus için tasarlanan bu birimleri belirli sayıda mikrorayon bir araya gelerek oluşturur. Mikrorayondaki hizmet birimlerine ek olarak alışveriş merkezi, poliklinik, kültür ve eğlence alanları bulunur (Reines ve Wilson, 2002).

Üçüncü basamakta gorodskoy rayon yer alır. 100.000-300.000 nüfusu kapsayan bu basamak da belirli sayıda zhiloy rayonun bir araya gelmesi ile oluşur.

Dördüncü ve en üst basamakta gorodskaya zona yer alır. 800.000-1.000.000 nüfus için tasarlanan bu bölge belirli sayıda gorodskoy rayonun birleşmesiyle oluşur. Bu birimde hizmetler tüm kent ölçeğinde sunulur. Alt basamaklardaki hizmet birimlerine ek olarak yönetsel binalar, kültür ve eğlence yerleri, sağlık merkezleri, terminaller, yükseköğretim kurumları yer alır (Reines ve Wilson, 2002).

Şekil-3. Stalingrad'ta Bir Mikrorayon (Parkins, 1949)

Kentlerin basamaklandırılarak inşa edilmesindeki temel ölçüt insanın günlük yaşamda gereksindiği hizmetlerin yoğunluk derecesidir. Örneğin, yemekhaneler ve çocuk yuvaları kişilerin her gün kullandıkları yerler olduğundan kişiye en yakın birimde yani mikrorayonları oluşturan superblocklar içerisinde yer alır. Terminaller ve yönetsel birimler çoğu kişi için yılın belirli zamanlarında kullanılan ve yemekhane ile çocuk yuvalarına

oranla daha az zorunlu gereksinimlerdir. Dolayısıyla bu hizmetler en üst basamakta yer alır.

Basamaklandırmadaki bir diğer ölçüt de konutlardan hizmetlerin sunulduğu alanlar ile iş yerlerine ulaşım da geçirilen zamandır. Kent plancıları bu zamanı olabildiğince düşük tutmaya çabalarak kişinin konutu ile ulaşmaya çalıştığı temel hizmet birimleri ya da iş yeri arasında yaşadığı zaman kaybının en çok 30 dakika olmasını öngörmüşlerdir. Bu amaçla, ulaşımın hızının, evden durağa kadar geçen zamanın, duraktan işyerine giden zamanın ve toplu taşıma aracını bekleme süresinin değişken olarak kabul edildiği bir formül geliştirilmiştir (Reines ve Wilson, 2002).

Tablo 5. SSCB'de Metro Ağının Gelişimi

Metro Adı	Kullanıma Giriş Yılı	Durak Sayısı	Hat Uzunluğu(Km)
Moskova	1935	135	226,9
Leningrad	1955	49	91,2
Kiev	1960	28	36,0
Tiflis	1966	19	25,5
Bakü	1967	16	25,1
Harkov	1975	21	29,5
Taşkent	1977	19	25,0
Erivan	1981	8	11,3
Minsk	1984	9	10,6
Gorgovskiy	1985	8	9,6
Novosibirsk	1985	7	10,3
Kuybişevskiy	1987	4	4,8

(Goskomstat SSSR, 1988)

3.2. Komşuluk Yerleşkelerinin Topluma Etkisi

1928'de hazırlanan 1. Beş Yıllık Plan ile planlı ekonomiyi hayata geçiren SSCB, hızlı ve etkili bir biçimde sanayi atılımları gerçekleştirmiştir. Bu atılımlarla bir köylüler ülkesi olmaktan çıkıp sanayileşmiş bir ülkeye dönüşerek yaşamın her alanında ortak aklı toplumsal gereksinimleri karşılamaya koşturmuştur. Bu doğrultuda, tüm yatırımlar, harcamalar, üretimler, kentler, kamusal hizmetler planlanmıştır. Kentlerin planlanması ise kritik önemdedir. Bunun temel nedeni sosyalizmin yaratmayı hedeflediği yeni toplumun ve yeni insanın yeni kentlerle yaratılabileceğine olan inançtır. Diğer bir nedeni ise sosyalizmin ve sosyalist kentin kapitalizm ile onun kentlerinden olan farklılıkları(üstünlükleri) tüm dünyaya gösterme amacıdır. Dolayısıyla kentler, hem yeni insanın yaratılmasının en temel aracı hem de sosyalizmin kapitalizm ile olan farklarını gösterme yeri olmuştur.

Kapitalist kent rantın bulunduğu, pazara dayalı ve bireysel yaşamın ağırlıklı olduğu yapıdadır. Sosyalist kent ise toprağın kâra göre değil toplumsal faydaya göre dü-

zenlendiği, yaşamın her evresinin toplumun tümünün yararına olacak bir biçimde planladığı ve ortaklaşa yaşamın hayat geçirilmesinin amaçlandığı yapıdadır.

Bu doğrultuda sosyalist kentler, toplumsal hizmetlerin herkes için en faydalı olacak biçimde yaygınlaştırıldığı, kişilerin hizmetleri ve mekanları kullanım yoğunluğu dikkate alınarak basamaklandırıldığı biçimdedir.

Köylüler ülkesinden sanayi ülkesine, yani işçi sınıfının ve kentlerin ülkesine dönüşen SSCB, planlama ile kentlerini ülke coğrafyasına eşit biçimde yaygınlaştırma ve büyük kent-küçük kent çelişkisini ortadan kaldırma amacı ile nüfusun belirli kentlere yığılmasını engellemeye çalışmıştır. Kentlerin en uygun büyüklükte olması için yapılan planlarda nüfus sınırlaması gibi araçlar ile hedeflenen amaçlar gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Tablo 6. 1926-1986 Yılları Arasında Farklı Nüfus Kategorilerindeki Kentlerin Sayısı (Adet)

Nüfus(Bin)	1926	1939	1959	1970	1986
10-20	253	501	798	919	1137
20-50	135	316	474	600	710
50-100	60	98	156	189	255
100-500	28	78	123	188	237
500-999	1	9	22	23	31
1,000+	2	2	3	9	22

Kaynak: (Medvedkov, 1990)

Kapitalist ülkelerde nüfus, başkentlerde ve ülkenin bazı özellikleri (çoğunlukla ekonomik gelişme) ile öne çıkan kentlerinde yoğunlaşırken SSCB uyguladığı kentsel planlama ile nüfusu ülkenin tamamına yaymayı amaçlamıştır. SSCB’de de bazı kentler öne çıksa da kentlerin nüfus yoğunluğu kapitalist ülkelere göre daha düzgün dağılmıştır. Bu homojenliği sağlamanın en temel aracı ise superbloklardan başlayıp gorodskaya zonaya uzanan basamaklandırılmış kentsel yapılarıdır.

3.3. Kentleşmenin Nüfusa Etkisi

Sanayileşmenin ve kentleşmenin bir diğer göstergesi çalışan nüfusun üretim sektörlerindeki dağılımıdır. 1926’da nüfusun %71’i tarım sektöründe, %14’ü sanayi sektöründe ve %15’i hizmet sektöründe bulunurken, 1986’ya gelindiğinde bu oran sırasıyla %27, %37, %36 olmuştur. İstihdam içerisindeki sanayi sektörünün ve hizmet sektörünün payının artışı ülkenin sanayileşme oranını ve kentleşme oranını göstermektedir.

İşçi sayısı 1922’de 6,2 milyon iken 1978’e gelindiğinde 106,4 milyon olmuştur. 1978 yılında 260 milyon olan toplam nüfusun yapısı ise şu şekildedir: 106,4 milyon işçi, 14,7 kolektif çiftçi, 56,8 öğrenci(yükseköğrenim dahil), 46,6 milyon emekli, 36 milyon okul önce çocuklar ile çocuk yetiştiren kadınlardır (Novosti Basın Ajansı, 1979). Bu veriler ışığında SSCB’nin sanayileşmiş ve kentleşmiş bir ülke olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 7. 1926-1970 Yılları Arasında Sektörlere Göre Emekçilerin Dağılımı (%)

Sektörler	1926	1940	1950	1959	1964	1970
Tarım	71	54	48	41	33	27
Sanayi ve İnşaat	14	23	27	32	35	37
Ulaşım ve Haberleşme	4	5	5	6	8	8
Ticaret	3	5	5	5	6	7
Kamu Yönetimi	2	3	3	3	2	2
Eğitim ve Sağlık	4	6	8	10	13	15
Diğer Hizmetler	2	4	4	3	3	4

Kaynak: (Lane ve O’Dell, 1978)

Konut sorunu, Ekim Devrimi’nin başından itibaren çözülmesi için büyük çaba harcanan temel sorunlardan biri olmuştur. 1980’lerin sonuna gelindiğinde sorunun tamamen çözülmesinin 2000 yılında olacağı öngörülmüştür. Gorbaçov’un “Biz, olağanüstü önemli bir ödevi gerçekleştirmeye, 2000 yılında, fiilen her aileye ayrı daire ya da ev sağlamak işine giriştik. Bunun için, bilindiği gibi, 35 milyondan fazla daire ve ev inşa etmemiz gerekiyor. Konut yapımında durum iyiye doğru değişmeye başlamakla birlikte, insanlar bir daireyi yıllarca beklemiş oldukları için, hala oldukça gergindir.(Gorbaçov, 1988)” sözleri bu öngörünün resmi olarak ifade edilmesidir.

Tablo 8. Aile Yapısı (1979)

Aile Sayısı (Milyon)	Ailedeki Birey Sayısı
19.7	2
19.1	3
15.2	4
6.3	5
2.7	6
3.2	7 ve daha fazla

Kaynak: (SOST, 1987)

SONUÇ

İşçi sınıfı ve kentleşme, sanayileşmenin birbiri ile bağlantılı iki sonucudur. Sanayileşmenin gereksindiği emek gücü, kapitalist üretim ilişkilerinden önce var olan feodal üretim ilişkileri nedeniyle kırsal alanda bulunmaktadır. Dolayısıyla kırsal alandaki üretim biçimleri geliştirilerek orada bulunan emek gücünden tasarruf edilmiş ve bu tasarruf sanayinin gereksinimi karşılamakta kullanılmıştır. SSCB’de gerçekleştirilen kırsal alanın kolektivizasyonu, sanayinin gereksindiği emek gücünü karşılar; planlanarak, ilk kez ya da yeniden kurulan kentler de kırsal alandan sanayiye aktarılan emek gücünün yeni yaşam alanlarını oluşturmuştur. Emek gücünün yeni yaşam alanı oluşturulurken insanın en temel gereksinimlerini karşılayabileceği ve fiziksel, psi-

kolojik ve sosyolojik gelişimini sürdürebileceği ortamı oluşturmak asıl hedef olmuştur. Kapitalist ekonomik düzende toprakta belirleyici olan alım satım ilişkileri ve üretimde esas amaç kâr iken sosyalist ekonomik düzende planlama yoluyla insanların temel ihtiyaçları kolektif çaba ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, kentler planlanırken toprağın değeri alım satım ilişkilerinden değil gereksinimlere karşılık verip verememesinden; üretim alanları, kar getirip getiremeyeceği üzerinden değil bölgenin kaynaklarına ve gereksindiği işgücüne karşılık verip verememesine göre oluşturulmuştur. Bu amaçlar ile hareket edilirken sosyalizmin düşünsel birikimi göz ardı edilmemiş ve eyleme geçmede bir rehber olarak kullanılmıştır. SSCB; yüzölçümü olarak yeryüzünün yaklaşık altıda birini oluşturan devasa topraklara sahip, topraklarının tamamına yakınında geleneksel yollarla tarım yapılan, Birinci Dünya Savaşı, İç Savaş ve işgaller ile uzun yıllar savaş koşullarında hayatta kalmaya çalışmış, yaşama ilişkin bütünsel bir kavrayışla, akılcı ve kolektif faydayı gözetken planlama yoluyla yeni bir düzen oluşturmuştur.

72 günlük Paris Komünü deneyiminden sonra dünya-daki ilk sosyalist devrim Rusya'da 1917 yılında gerçekleşmiştir. Ekim Devrimi olarak adlandırılan devrim, toplumdaki en temel üç gereksinime yanıt vererek başarılı olmuştur. 1917'deki üç temel gereksinim; barış, ekmek ve topraktır. Devrimin ilk eylemleri de Barış Kararnamesi ve Toprak Kararnamesi ile halklara barış, köylülere toprak sağlamak olmuştur.

Devrim, 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB) olarak kurulana dek iç savaş ve emperyalist işgaller ile mücadele etmiştir. Savaşların ve işgallerin yıkıcı etkileri nedeniyle planlı ekonomiye hemen geçilememiştir. 1928'de yapılan 1. Beş Yıllık Plan başlayan planlı ekonomi dönemi SSCB yıkılana kadar sürmüştür. Planlar, yalnızca sanayi üretimini içermeyip toplumun tüm gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Dolayısıyla kentler de planların önemli bir ögesi olmuştur.

Planlamanın önemli bir ögesi olan kentler, yeni toplumu ve insanı yaratmanın bir aracı olarak görülmüştür. Bu doğrultuda sosyalist yaşamı olanaklı kılacak sosyalist kentler oluşturulmaya çalışılmıştır. Sosyalist kentin, kapitalist kentten bazı temel farklı bulunur. Bunlardan birincisi; sosyalist kentte toprak piyasa ilişkilerine konu değildir, çünkü toprak özel mülkiyet unsuru olamaz. Dolayısıyla bir yerin değeri piyasada belirlenemez ve alınıp satılamaz. Tüm araziler toplum adına ve toplumun gereksinimlerini karşılama amacıyla kullanılır.

İkinci fark, kapitalist kentlerde kişilerin yaşam yerlerini gelirleri belirler ve kent merkezleri ile çevresi arasında büyük farklar bulunur. Sosyalist kentlerde ise yaşam alanları gelir esas alınarak değil toplumsal yarar alınarak inşa edilir. Kentlerin merkezi ile çevresi arasında yaşam kalitesi açısından fark en aza indirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için de kentsel birimler basamaklandı-

rılmış ve temel kamusal hizmetler kentsel birimler ile birlikte onların parçaları olarak inşa edilmiştir. Böylece kamusal hizmetlerin kentin hiçbir yerinde eksik olmayacak biçimde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

Üçüncü fark, kentlerin merkezine ilişkindir. Kapitalist kentlerin merkezi aynı zamanda ticaretin de merkezidir. Sosyalist kentte ise merkez, ticaretin merkezi olmayıp yönetsel ve kültürel merkezdir. Bunu sağlamanın aracı da basamaklandırılarak inşa edilen kentsel birimler olmuştur. Kişilerin yoğun olarak kullandıkları hizmetler onlara en yakın yerlerde, daha az kullandıkları yerler ise görece daha uzak yerlerde olacak biçimde inşa edildiğinden kent merkezleri yönetsel alanları, müzeleri, eğlence yerlerini, terminalleri, hastane ve alışveriş gibi temel hizmet birimlerinin ise daha alt basamaklardakilere oranla daha büyüklerini içerir.

Dördüncü fark, sosyalist kentin kolektif niteliğine ilişkindir. Kapitalist kentin atomize bireylerden oluşan toplum yapısından farklı olarak sosyalist kent sosyalizmin en temel ilkesi olan ortaklaşa yaşamı temel alır. Kişiler, toplumdan yalıtık olarak kendi bireysel dünyalarında değil toplumun diğer üyeleri ile her aşamada birlikte yaşarlar. İlk basamak yerleşim birimi olan 1000 kişilik konut yerleşkeleri(superblocklar) bunun en iyi örneğini oluşturur.

Tüm bu farklar göz önüne alındığında, sömürüyü ortadan kaldırıp insanca bir yaşamı olanaklı kılmaya çalışanların kent kurgularının amaçlarına uygun olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akşin, S. (2015). Kısa 20.Yüzyıl Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baytekin, D. (2014). Reel Sosyalizmin Kent Örnekleri: Sovyetler Örneği, *Gelecek*, 124, 174-193.
- Blumenfeld, H. (1978). Sovyetler Birliği ve Çin'de Kent Planlaması, (Çev. H.Ü. Nalbantoğlu), *Mimarlık*, 154, 7-8.
- Çelik, A. P. (1978). Yirmilerde Toplu Konut Hareketlerine Bir Bakış, *Mimarlık*, 156, 25-28.
- Çelik, A. P. (1970). Sosyal Konutun Orijini: Komün Evleri, *Mimarlık*, 82, 41-42.
- DiMaio, A. J. (1974). New York, Soviet Urban Housing: Problems and Politics, Praeger Publishers.
- Gorbaçov, M. S. (1988). SBKP'nin 27.Kongresi Kararlarını Gerçekleştirme Süreci ve Perestroyka'nın Derinleştirilmesi Sorunları Üzerine 19.Parti Konferansına Rapor. (A. Yaran, Çev.) Ankara: Şahin Matbaası.
- Goskomstat (1988). Kapitalnoe Stroitelstvo SSSR. Statistiçeskiy Sbornik. Moskova: Finans i Statiska.
- Lane, D., O'Dell, F. (1978). The Soviet Industrial Worker: Social Class, Education and Control. Oxford: Martin Robertson.
- Mandel, E. (2008). Marksist Ekonomi El Kitabı. (O. Suda, Çev.) İstanbul: Maki Basın Yayın.
- Marx, K. ve Engels, F. (2014). Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

- Medvedkov, O. (1990). Soviet Urbanization. London: Routledge London & New York.
- More, T. (2016). Ütopya. (S. Usta, Çev.) Ankara: Kaynak Yayınları.
- Novosti Basın Ajansı (1979). Sosyalizm 60 Yılda Neler Getirdi? Sovyetler Birliği Üzerine Sorular, Cevaplar. (N. Himmet, T. Sezer, Çev.) İstanbul: Bilim Yayınları.
- Parkins, M. F. (1949). The Development of City Planing in Soviet Russia. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Raymond, E. (1978). The Soviet State. New York: New York Univeresity Press.
- Reines, T. A. ve Wilson, R. H. (2002). Sovyet Kentinde Planlama ve Karar Alma Süreci: Rant, Toprak ve Kent Biçimi, (B. Duru, Çev. ve Der.) 20.Yüzyıl Kenti (ss. 173-214). Ankara: İmge Yayınevi.
- Sevim, E. (2014). "Sosyalist Kenti Yeniden Düşlemek: 1917-1932 Sovyet Kentleşmesinde Miliutin'in Lineer Kent Örneği", Kentlerin Geleceği Bildiri Kitabı içinde (ss.503-515). Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- SOST(Sosyalist Araştırmalar Grubu) (1988). "Başka Yol Yok" Sovyetler Birliği'nin Sorunları ve Gelişimi, (F. ZABTÇI, Çev.) İstanbul: Amaç Yayıncılık.
- Sovyetler Birliği Komünist Partisi(Bolşevik) Merkez Komitesi (1989). SBKP(B) XIX. ve XX. Parti Kongre Raporları. (İ. H. Yarkın, Çev.) İstanbul: İnter Yayınları.
- Sovyetler Birliği Komünist Partisi(Bolşevik) Merkez Komitesi (1997). Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Turan, M. (2011). SSCB'de Toprak Mülkiyeti, SBF Dergisi, 66 (3), 307-332
- Zile, Z. L. (1963). Programs and Problems of City Planning in the Soviet Union, Wash. U. L. Q. 19.